

ЕЛЕМЕНТИ ГОТИКИ У ПРОЗІ КЛИМА ПОЛІЩУКА

Віра Клімачова. Елементи готики у прозі Кліма Поліщука.

У статті розглядаються твори українського письменника 20-30-х років ХХ століття Кліма Поліщука, в яких присутні елементи готики з цілком притаманними для цього напрямку сюжетами.

Ключові слова: готика, містифікація, образність, палац, привиди.

Вера Климачова. Элементы готики в прозе Клыма Полищука.

В статье рассматриваются произведения украинского писателя 20-30-х годов ХХ века Клыма Полищука, в которых присутствуют элементы готики с полностью присущими для этого направления сюжетами.

Ключевые слова: готика, мистификация, образность, дворец, привидения.

Vera Klimachova. Elements of gothic are in prose of Klym Polishchuk.

In the article works of the Ukrainian writer of 20-30th ХХ are examined centuries of Klym Polishchuk, in that present elements of gothic with fully inherent for this direction plots.

Keywords: gothic, mystification, vividness, palase, ghosts.

В українському літературознавстві досліджень готичної прози невелика кількість. Серед науковців, які звернулися до поезики жаху, можна виділити такі імена, як І. Лімборський, Є. Нахлік, Д. Чижевський, Ю. Винничук, Х. Денисюк та ін. Одним із перших, хто розпочав дослідження готичної прози в українській літературі, був І. Лімборський. Він розглядав західноєвропейський готичний роман у контексті міжлітературних зв'язків [1]. На думку вченого, на розвиток літератури впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Це стосується не лише окремих творів, але й жанрових різновидів, стилів тощо. Загалом, дослідження І. Лімборського базуються на порівняльно-типологічному підході у літературознавстві.

Вагомий внесок у вивченні історії „хімерної” прози в українській літературі зробив Валерій Шевчук. У своїй статті „13 темних джерел життя. Українська готична новела ХХ століття” він пише: „Недаремно в природі витворився дивовижно цікавий пласт казкової, демонологічної, тобто ареальної прози... Українець в усі часи антропоморфував природні явища, а відтак мав інтерес і до того, що відбувається з людиною за межею буття, образно кажучи, в Задзеркаллі, відповідно простежував чи вимірював, чи психологічно прочував нитки, які в'яжуть буття з небуттям, і це завжди було реальною субстанцією його розуміння світу” [12]. Отже, В. Шевчук стверджує, що у нашій літературі існує готична проза зі своїми національними елементами. Представником такої літератури сміливо можна вважати Кліма Поліщука, якому належить чимало творів з типовими для цього напрямку сюжетами, дійовими особами. Їх об'єднують обставини, незавершеність певних справ померлих, які змушені шукати вихід із ситуації вже після смерті, фольклорні мотиви, старовина, містифікація. Зазвичай героями виступають привиди або загадкові постаті з темним минулим. Дія відбувається у старовинних палацах, монастирях чи на цвинтарі.

Одним з готичних творів Кліма Поліщука є „Казка палацу”, в якому вирішуються соціальні й побутові конфлікти. Тут йдеться про українсько-польські взаємини, соціальні нерівності. Події розгортаються в старому панському палаці, який був збудований ще за часів Речі Посполитої. Місцеві жителі помічають, що там „чудо якесь завелось” [7, с. 5]. Вже на початку твору письменник зацікавлює читача розповіддю про дивні події, які відбуваються у загадковому палаці. Таким чином, вводить в атмосферу таємничості та страху: „... в темні осінні ночі в палацових вікнах займається світло, а крізь стіни чується аж у парк якась дивовижна й моторошна музика...” [7, с. 5]. Далі письменник описує привидів палацу: „... як тільки буває підповня місяця, о півночі на веранду виходять якісь озброєні люде в червоних козацьких жупанах і йдуть до самісінької ріки, а потім усі враз виймають свої шаблі і, простягаючи їх до неба, важко стогнуть: – „Помсти!... Помсти!...” Потім легко, як весняні хмарки, здіймаються у гору і летять аж до самого місяця, де й зникають в його сяйві...” [7, с. 6-7]. Згодом за цими привидами виходив старий магнат у чорній киреї із скривавленим мечем у лівій руці. Йшов на те місце, де перед ним стояли примари у червоних жупанах, нахилився над водою і полоскав у ній свій меч. Коли вода робилася червоною, він повертався до палацу. І так – щоразу.

Місячне сяйво, привиди, старий палац, ніч, закривавлений меч – все це готичні атрибути, які використовує Клим Поліщук для передачі таємничості та незвичайності. Це навіть певний страх, змушує поринути у фантастичні події, тримає у постійному напруженні очікування чогось страшного.

За всіма правилами готичного оповідання (у таких творах, зазвичай, присутні персонажі, які не вірять у містику) до палацу приїждять нові господарі, які сприймають розповіді людей про тамтешні події, як жарт. І тут постає кілька нових образів. Серед них – козак, який нагадував козацького сотника або гайдамацького ватажка. Цей образ несе символічний характер. Дізнаємось про соціальний конфлікт – любовний трикутник, кохання до простої дівчини Катрі ватажка гайдамацької громадки Довбня (привид козака) та сина заможного Володислава Любомирського. Саме через кохання розпочалась бійка, в якій загинули Довбень та було вбито Катрю.

Появи привидів – епізодичні. Їхня цілісна образність не відображається. Але завдяки послідовності появи гайдамаків простежується розвиток характерів, герої по-іншому поведуться. За допомогою примар розкриваються події минулого.

У даному творі реальність увірвалася у світ фантастичний. Привиди існували у своїй власній дійсності. Поява нових жителів стала причиною вирішення нерозв'язаних проблем, що призводить до похваллення примар у старому магнатському палаці. Саме через людей вирішуються давні конфліктні ситуації.

Реальними образами постають Олесь (син господарки палацу) та його друг Петро. Абсолютно різні особистості. Тут розкривається ще один конфлікт – соціальна та станова нерівність. Петро – сильніший за натурою, ніж Олесь, який був ніжним, чуйним, приступним, піддавався впливу інших, не маючи власної думки. Під час війни між польськими та українськими сторонами Олесь втікає, а Петро залишається на допомогу селянам, на відміну від Олеся, який став польським офіцером. Доля зводить колишніх друзів, які тепер опинилися по обидва боки барикад. Кульмінація твору – смерть обох на полі битви. Під час похорону червоним полум'ям палає старий панський палац, який і був символічним образом тієї правди, за яку боролися Петро та Олесь, кожен по-своєму, але з якими були пов'язані історичні події минувшини.

Належну роль в оповіданні відіграють і представники духовництва: місцеві священик та ксьондз. Вони окреслені кількома штрихами, але яскраві та правдиві. Зображення у творі цих персонажів із попівського середовища дало Климові Поліщuku можливість підсилити художній ефект, індивідуалізувати образи. Священнослужителі виступають носіями норм християнської моралі, яка у творі проектується й на суспільно-політичну мораль.

За жанром „Казка палацу” – новела, яка має ознаки готичності, оскільки події відбуваються у старовинному палаці, присутні містичні герої – привиди гайдамаків, автор звертається до історичного минулого, відбувається втручання примар у реальність. Оповідання приваблює яскравістю деталей („... двері сами собою відчинилися і на порозі став козак. Його високе чоло було смугляве й сумне, чорні брови гордо піднесені вгору, великі чорні очі, здавалося, зазирали в саму душу...” [7, с. 11] та ін.), гарним знанням психології селян, зв'язком з фольклором (використання історій, легенд про палац), вражає правдивістю зображення людських характерів, суспільних і побутових умов життя героїв. Описи природних явищ – також характерні готичні елементи (повний місяць, дивне сяйво). Загалом готичність проявляється у постійній таємничості та драматизмі колізій. Основним символом таких творів, як „Казка палацу”, виступає замок, палац, в якому панує атмосфера озлобленості. Тут – це одна з основних емблем. Твір розпочинається саме з його опису: „Палац був надзвичайно гарної будови. Великий триповерховий, з різнобарвним склом у вікнах, які вигравали на сонцю всіма барвами весняної веселки, – справляв на глядача величезне вражіння. Його островерхий дах був із чистісінької червоної міді, а по всіх чотирьох боках стояло по одній високій башті з круглими бійницями, крізь які, замість гарматних люф сумно визирали сичі та сови” [7, с. 3].

Як зауважив С. Яковенко, письменник вправно „використовує поетику таємничості й небезпеки з такими незмінними її атрибутами, як світло місяця, привиди, стародавні замки й палаци, ніч” [2, с. 24]. Клим Поліщук використовує похмурі елементи, химерні і докладні описи: сови та сичі, які сидять в старому палаці, примари („Казка палацу”), чорний привид, старий монастир („За гріхи прадідів”), дивне сяйво, білі привиди, чорні „усохлі” дерева, жидівський цвинтар („Казка, яких багато”), прибудна кішка, містичний жах, сум і туга, тремтячі тіні

(„Приблудна кітка”), стрільці небіжчики, чорна постать („Семиковецькі тіні”), лютий повзаючий Гад, загадковий чернець („Гад Звіринецький”), старий цвинтар, мерці, дивакувата постать („Друг мертвих”), мертва дівчина, таємничі обставини („Замість казки”), образ воскреслого Ісуса Христа („Рідний наш Ісус”), привид військового, чорт, пекло („Тіні безсмертні”), невідома постать, в якій очі світяться палаючими вугликами („З того боку...”), повсталі з мертвих Святи („В сутінку печер Святих”) та ін.

Кожна деталь сюжету майстерно створює відчуття безмірного жаху, що і мав на меті Клим Поліщук. Загалом у готичних творах письменника є різноманітні таємниці, велика кількість примар, духів померлих та привидів. Обов'язковим виступає й атрибут постійного нервового напруження, яке викликане надприродними явищами, жорстокістю, містичними епізодами. Це все – невід'ємні складові поетики жаху. В готичних оповіданнях мертві, привиди відіграють в долях людей неоднозначну роль: вони або попереджують про нещастя, або прагнуть помсти для живих. Потойбічне тісно пов'язане з буттям. Тому взаємозв'язок реального з ірреальним – очевидний.

Поетика жаху у творах Кліма Поліщука побудована на тому, що повсякденність зливається з легендами, снами, фантазією, містиккою тощо.

Герої оповідань намагаються знайти раціональне пояснення дивних подій та появи містичних постатей. Через незбагненність Клим Поліщук прагне розкрити реальність. Письменник використовує готику для розуміння та розкриття політичної ситуації в Україні. У творі проводиться дві паралелі: події минулого та події сучасного, які спроектовані одна на одну.

Деякі з творів пронизані й психологічними аспектами, натуралістичними мотивами. Наприклад, герой оповідання „З того боку” вважає появу привида галюцинацією, яка породжена обставинами, в яких опиняється оповідач. Тут відбувається боротьба з самим собою: „... найстрашнішою була думка про те, що вже ніколи не вернуся на пишне лоно рідної землі і що ці колючі дроти ніколи не випустять мене від себе...” [6, с. 449]. Опис привида, який з'являється в бараці виконано в найкращих зразках готики: „... переді мною з'являлася висока й худа постать невідомої людини, бліде лице якої пильно схилилося над моєю головою і розпливалося в божевільно-злорадній, беззвучній усмішці” [6, с. 448]. В кінці твору герой обриває голими руками дроти, які оточували його, що є символом звільнення від замкнутості власної душі, від одноманітного існування, прагнення злагоженості.

Очікуванням змін наповнений зміст оповідання „За гріхи прадідів”. Тут йдеться про чорного привида, який кожного року з'являється під дзвіницею монастиря на Різдво. Він є уособленням змін, на які чекають люди. Ним виявився отець Антоній, котрий у свій час врятував військо гайдамаків від нападу поляків, про що розповідає місцевий паламар: „Гарний цей монастир і доходи добрі має, та тільки якась тривога чується в ньому завжди... Щороку в самісіньку різдвяну північ коло старої дзвіниці з'являється чорний чернець і наче чекає чогось... З першими трьома ударами великого дзвона на всеношну він зникає аж до наступного Різдва... Старі люди кажуть, що він з'являтиметься доти, доки не настане згода між нашими людьми та поляками...” [5, с. 22]. І ось одного разу він не прийшов під дзвіницю. Старенький паламар вирішує, що запекла боротьба вже скінчиться, інакше й бути не може. Виходить, що привид виступає в творі провісником народних сподівань.

Лейтмотив грядущих змін звучить в оповіданні „Тіні безсмертні”. Розповідається про привида козака, який блукатиме світом доти, поки не припиниться війна. Блукаючий козак не потрапив ні до раю, ні до пекла після своєї загибелі. Він змушений ходити по світу, по селах і викликати почуття національної свідомості. Загалом, твір патріотичного змісту, оскільки образ жінки в „Тінях безсмертних” – символ України, яка виступає певним Раєм для тих, хто поліг за неї: „Як прийде час, то всіх покличу до себе, бо в моїй книзі ні один з вас не поминений! А покіль той час настане, так вертайся на рідну землю і не давай спати усім, що мене люблять!...” [10, с. 423]. С. Яковенко зазначає, що саме у цьому творі найбільш яскраво представлена „оригінальна метафізична концепція патріотичної ноосфери України” [2, с. 26].

У новелі „Друг мертвих” письменник вкотре використовує оповідь про двох друзів, котрі з міста вирішили втекти до села. Випадково вони потрапляють на католицьке кладовище, де зустрічають дивовижну постать, яка „нагадувала собою тих „Христа ради юродивих”, що на московських образах малюють. Тонка, висока, сутулувата, з оброслою сизо-рудим волоссям головою, в якомусь дивовижному лахмітті, з голими до колін ногами” [4, с. 328]. Цей чоловік –

колишній художник, талант якого перестали цінувати у місті, тому, покинувши місто, він прийшов на цвинтар: „Нічого цікавого!.. Малював коники і носив їх на базар замінювати на хліб.. Потім зрозумів, що вмер, і пішов на той світ... Йдучи по митарствах, зайшов сюди і тут мені сказали, що я мушу вмирати, а тим часом попросили бути їх другом...” [4, с. 332]. Втікачі налякані ситуацією в місті, де панує руйнація, жах, вбивства. Саме це змушує шукати кращого прилаштування. А щодо „друга мертвих”, то, як правильно висловився у своїй статті „Міфологема великого міста у сфері готичних шукань Кліма Поліщука” А. Приймко, „реалія втрати колишнього богомного життя, де героя шанували як оточення, так і сам себе, суцільна руїна міста, його спокою, традицій, історії, самої людини позбавляють художника звичних інтерпретацій людського буття” [11, с. 273].

Типовим прикладом поетики жаху є твір „Приблудна кітка”. Йдеться про двох друзів. Один, з яких живе в селі, інший – в місті. Микола (з села) приїздить до товариша на Різдво. Саме в той момент до кімнати міського забігає чорна кішка. Друг йому розповідає про свою коханку, в якій постійно бачить це створіння. Виявляється, що Микола наляканий таким своїм зв'язком. Просить друга допомогти. Герой випадково вбиває кітку, викидаючи її за двері. Після цього він важко хворіє. У цей же час таємничо зникає коханка, покинувши всі свої статки. Образ кішки – символічний: Микола позбувається проблем особистого характеру та залишається жити в місті і „займається революцією” з другом. Вважається, що кіт виступає як утілення або помічник нечистої сили, виступає злом. Чорний колір – колір ночі, її таємниць.

Готичне сюжетне розгортання зустрічаємо й у творі „В сутінку печер святих”, основна тема якого – голодомор. Головний герой – колишній партійний діяч, революціонер, який розкався у своїх гріхах, пішов послушником у Києво-Печерський монастир: „Болюче жадання пізнати самого себе і зрозуміти ціль свого існування заставило його зректися слави „борця за мрію” і тихцем привело його до колодязя святих преподобників Антонія і Феодосія” [3, с. 472]. Під час лихоліття підготовував „юрби здичавілих від голоду людей”, який віддавали йому святі, поховані в монастирі. Місцевий ігумен та інші ченці вважали, що він їх краде. Але згодом стали свідками того, що святі особисто дають проскур йому: „З усіх трун підвелися суворі аскетичні лиця й висохлі руки простягли до нього свої проскури” [3, с. 479]. Не дивлячись на те, що „В сутінку печер святих” – готичний твір на тему голодомору, про більшовицький терор, воно пробуджує світлі почуття, не сповнене агресії.

Належну роль у поетиці жаху прози Кліма Поліщука відіграє й колористика, яка тяжіє до експресіоністичної манери, щоб якнайкраще створити відчуття страху. Для готики традиційними виступають чорний, червоний (палаючий, кривавий), сірий, білий кольори. Описи з використанням кольорової палітри створюють більше жаху, емоційно доповнюють твір, надають художньої виразності: „В кімнату вбігла чорна, з білим черевом, кітка [...] Звірят я взагалі люблю, але після мого знайомства з оповіданням Едгара По – став відчувати якийсь містичний жах перед чорними котами” [8, с. 228]; „[...] очі світилися палаючими вугликами” [6, с. 448], відчуття потойбічного, ірреальності: „Такі, якими їх хоронили... В синьо-сірому, з пучечками червоної калини на кашкетах... Білі й смутні з лиця, а тільки очі дуже глибоко позападали та зуби вишкірилися...” [9, с. 237].

У готичних творах Кліма Поліщука через світогляд героя-оповідача спостерігаємо історичні події, які відбувалися в Україні на початку ХХ століття, чітко відчувається ментальність, внутрішній світ, психологізм людини згадуваного періоду. Щодо персонажів, то значимість героїв потойбіччя та реальних у Кліма Поліщука – однакова. Минуле переплітається з сучасним.

Література

1. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література // Всесвіт. – 1998. – № 5-6. – С. 157–162.
2. Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук ; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 5–47.
3. Поліщук К. В сутінку печер святих // Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук ; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 470–482.
4. Поліщук К. Друг мертвих (Із записної книжки) // Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук ; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 327–336.
5. Поліщук К. За гріхи прадідів // Постпоступ. – № 6 (57). – Липень. – 2011. – С. 22.

6. Поліщук К. З того боку // Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 444–454.
7. Поліщук К. Казка палацу // Поліщук К. Оповідання. – Чернівці : В-во „Промінь”. Літ.-наук. серія. – Вип. 6.
8. Поліщук К. Приблудна кітка // Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 228–233.
9. Поліщук К. Семиковецькі тіні // Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 234–238.
10. Поліщук К. Тіні безсмертні // Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 419–423.
11. Приймко А. Є. Міфологема великого міста у сфері готичних шукань Кліма Поліщука // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство. Міжвузівський збірник наукових статей. Бердянськ, БДПУ. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 1. – С. 270–280.
12. Шевчук В. З темних джерел життя. Українська готична новела ХХ століття // Літературна Україна. – 1995. – 26 січня.